ELENA GRINAVECKIENĖ, JUZEFA MACKEVIČ

KAI KURIOS BALTARUSIŲ LITUANIZMŲ FONETIKOS YPATYBĖS

Įvairiu metu (praeityje ir dabar) baltarusių šnektose (daugiausia šiaurvakarinėse) dėl kalbinių, kultūrinių, ekonominių ir kt. kontaktų su lietuvių kalba ir jos šnektomis, o vietomis ir dėl lietuvių šnektų suslavėjimo yra atsiradę nemaža lietuviškų skolinių. Akivaizdžiausi iš jų leksiniai lituanizmai.

Lietuviški skoliniai baltarusių šnektose yra prigiję, tapę jų nuosavybe ir bendravimo priemonių elementais, o gyvuodami vartosenoje šalia baltarusiškų žodžių kaip lygiaverčiai, natūraliai yra paklusę baltarusių kalbos sistemai, supanašėję su baltarusių žodžiais neretai tiek, jog kartais nėra lengva juos pripažinti lituanizmais. Tačiau ne visų lituanizmų fonetika subaltarusėjusi vienodai. Neretai čia pasitaiko nemaža įvairumo, susiduriama su fonetiniais skolinių variantais. Visa tai paprastai didele dalimi priklauso nuo lituanizmo skolinimo laiko, nuo šnektos, į kurią skolinys patenka, fonetinės sistemos būklės, nuo skolinio vartojimo joje intensyvumo, taip pat ir nuo paties skolinio lietuviškos formos ir kt.

Tam tikra dalis lituanizmų dar nėra atitrūkusi nuo gimtosios kalbos, o tarsi yra automatiškai baltarusių perimta ar tiesiog perkelta. Jų ir fonetika išlaikyta lietuviška. Tokių lituanizmų tarpe minėtini: *арўод* (< lie. *arúodas*) [Juod.; Mal.; Malk.], *бальзéні* (< lie. *balžíenos*) [Grauž.; Mal.], *гáкты*[1] (< lie. *gãktos*) [1, T. 1, c. 406; Mal.], *зяўны* 'žandikauliai; burna' (< lie. *žiáunos*) [1, T. 2, c. 337], *клýмпі* (< lie. *klùmpės*) [1, T. 2, c. 479–480; Grik.], *купенéць* 'kopinėti' (< lie. *kopinėti*) [S.S.], *куціняцца* (< lie. *tarm. kucinėcis~kutinėtis*) [I, T. 2, c. 592; Dain.], *крýсня* 'akmenų krūva' (< lie. *krūsnis*) [1, T. 2, c. 537–538], *кяўлюк* 'kas kiauliškai elgiasi, nemandagus' (< lie. *kiauliùkas*, 'nešvarus vaikas', *kìaũlius* 'nemandagus, kiauliškas žmogus') [Kud.], *лаўж* 'krūva žagarų, nešvarių drabužių' (< lie. *láužas*) [1, T. 2, c. 631], *расакíля* (< lie. *rasakilẽ*) [1, T. 4, 274; Juod.; Mal.], *саўсюкí* 'katpėdėlės' (< lie. *sausiùkai* 't.p.') [S.S.], *саўсéня* 'grūstos bulvės su svogūnais' (< lie. *sausiẽnė* 'šutienė') [1, T. 4, c. 374] ir kt.

Šio tipo lituanizmai, kaip iš nurodytų šaltinių matyti, daugiausia pasitaiko pačiame baltarusių ir lietuvių šnektų pasienyje, kur intensyvūs tų šnektų kontaktai tebevyksta ir mūsų dienomis, kur tos šnektos nuolat maišosi ir lietuviškos slavėja. Jie yra aiškiausi pačių naujausių tokių kontaktų produktai. Nemaža jų dalis net savo fonetika neretai rodo lietuvių šnektas, iš kurių jie baltarusių pasiskolinti, pvz.,

[1] Baltarusių šnektų sprogstamasis *г* (paprastai pasitaikantis skoliniuose) dėl spaustuvės kaltės grafiškai neskiriamas nuo jų pučiamojo *г*.

вылундаць 'išlandyti, apieškoti' (< lie. tarm. *iš-lundýc* 't.p.') [1, T. 1, c. 358; Grauž.], *грумжá* 'tokia žuvis' (< lie. tarm. *grumzdà* 't.p.') [2, c. 119], *кімсá* 'kupstas pelkėje' (< lie. tarm. *kìmsa* 't.p.') [1, T. 2, c. 462], *кумшá* 'tokia pelkių žolė' (< lie. tarm. *kumšà* 'klampynė, apaugusi žole') [1, T. 2, c. 570], *пімпа* 'pempė' (< lie. tarm. *pìmpė* 't.p.') [1, T. 3, c. 519; 2, c. 358], *пумпóлакшчы* 'purienos' (< lie. tarm. *pumpólakščiai* 't.p.') [Achr.; Juod.; Kur.; Mal.], *пáгуці* 'plačios rogės; rogių vežėčios' (< lie. tarm. *rãgutės* 'rogės') [1, T. 4, c. 238; Juod., Mal.], *свінты* 'sekmadienis, šventa (diena)' (< lie. tarm. *švintà* 't.p.') [Psn.], *скілýндзі* 'susukta taukinė' (< lie. tarm. *skilùndis* 'į kiaulės pilvą prikimšta raumenų dešra') [1, T. 4, c. 448], *слáсны* 'slėsnas' (< lie. tarm. *slãsnas* 't.p.') [1, T. 4, c. 478], *сýмра* 'kas apsileidęs, nešvarus' (< lie. tarm. *sutrà* 't.p.') [1, T. 5, c. 23], *трýша* 'mėšlas, dvėsena' (< lie. tarm. *trųšà* 't.p.') [1, T. 5, c. 134].

Kitų lituanizmų, pasitaikančių baltarusių šnektose, fonetika yra daugiau ar mažiau paveikta baltarusių įtakos. Pastebėta, jog visų pirma yra pakitę baltarusių kalbai svetimi ar neįprasti skolinių vokalizmo dalykai; visais atvejais siaurėja kirčiuotų dvibalsių ir dvigarsių pirmojo sando balsis *a* ir jis išvirsta į *o*, pvz.:

ai > *оў*: *кóўрачка* 'kairiarankis' (< lie. *kaĩrius*) [1, T. 2, c. 494; Mal.), *нóўсаць* (< lie. *paĩsyti*, *paisýti*) [1, T. 4, c. 37], *нóўсы* 'nešvarumai, suodžiai' (< lie. *paĩšos*) [1, T. 4, c. 37], *разг'óўшыць* 'išeikvoti, išmėtyti' (< lie. *iš-gaišénti* 't.p.', plg. dar *gaĩšatė* 'prapultis, pražūtis') [1, T. 4, c. 253; S.S.], *роўст* (< lie. *raĩstas*) [1, T. 4, c. 302–303] ir kt;

au > *оў*: *клóўсічка* 'sakanti lie. tarm. pertarą *klaũsai* 'klausyk' [1, T. 2, c. 478–479; Pal.], *коўш* (< lie. *káušas*) [1, T. 2, c. 508–509)], *кроўш* 'kriaušis' (< lie. tarm. *kraũšis*) [1, T. 2, c. 525], *лоўж* (< lie. *láužas*) [1, T. 2, c. 673–674; Bak.; Kur.; Laip.; Malk.; Rak.; Val.], *плоўт* 'lentelė avilio lakai uždengti' (< lie. *plaũtas* 't.p.') [1, T. 4, c. 15; Akm.; S. Trak.];

am > *ом*: *бóмбля* 'spuogas' (< lie. *bamblỹs* 'kiekvienas sustorėjimas', plg. dar *bam̃bti* 'pūstis, storėti') [1, т. 1, c. 202], *сомць*, *сóмец*, *сóмцік* 'žuvų gaudymo samtis' (< lie. *sámtis* 't.p.') [1, t. 4, c. 520; 2, c. 447; S.S.];

an > *он*: *бóнда*, *бóндачка* (< lie. *bandà*) [1, т. 1, c. 203–205; Bystr.; Laip.; Masš.], *бронкт*, *брóнкта* (< lie. *brañktas*) [1, т. 1, c. 218], *шкілёнда* (< lie. *skilándis*) [1, т. 5, c. 479].

Tokio balsio *a* siaurėjimo atvejų gausu. Jis yra būdingas visam plotui ir, be jokios abejonės, bus vykęs dėl baltarusių šnektų fonetikos įtakos (plg. jų kalbos *жоўты* 'geltonas', *кроў* 'kraujas', *поўны* 'pilnas', taip pat Lydõs, Varanãvo, Viléikos ir gretimų raj. šnektų *прóўда* < *прáўда* 'tiesa', *троў* < *траў* 'žolių' ir kt.).

Susiaurėjęs ir išvirtęs į *o* čia paprastai yra ir lietuviškų skolinių balsis *a*, pastoviai kirčiuojamas žodžio kamiene[2], pvz., *гóхты* 'gaktos' (< lie. *gãktos*) [1, т. 1,

---

[2] Lie. skolinių kirčiuoto žodžio kamieno *a* (ir dvigarsių *ai*, *au*, *am*, *an* pirmojo dėmens) virtimas slavų kalbose *o*, remiantis K. Būgos pateikiamais pavyzdžiais, turimas jau XIV a. [3, т. 1, p. 227]. Mūsų dienomis pasiskolinti ir kai kuriose baltarusių šnektose Vilniaus krašte vartojami šio tipo lituanizmai lie. *a* turi išlaikę sveiką, pvz., *гáкты* (lie. *gãktos*) [Čyč.].

c. 468], *кóсіць* (< lie. *kãsa*, plg.: *кýры кóсяць грáдкі*) [1, т. 2, c. 431], *пóшань* 'rakštis' (< lie. *pãšinas*) [2, c. 369; Kaun.; Stral.], *стóці* 'stačias' (< lie. tarm. *stãcas* ~ *stãčias*) [1, т. 4, c. 591–592; Gem.].

Baltarusių kalbai neįprastas lietuvių dvibalsis *(i)uo* visai sveikas pasitaiko tik pačiuose naujausiai jų pasiskolintuose lituanizmuose ir ten, kur lietuvių kalba dar gyva, pvz., jau minėtas *арýод* < *arúodas*; kitur šnektose jis pirmiausiai trumpėja ir vienbalsėja, išvirsdamas į už save platesnį balsį *(i)o* [4, p. 183, 184, 189], pvz., *акóм*, *акóма* 'akuotas' [1, т. 1, c. 73], *арóд* 'aruodas' (< lie. *arúodas*) [Juod.; Mal.], *гілёнь*, *гілóнь* 'gylys' (< lie. *gyluonìs*) [1, t. 1, c. 444; Pal.], *Аболікшчы* 'Breslaujos raj. kaimas, vietos lietuvių vadinamas *a·buol'í·kščai* (plg. jų *a·buol'ī·s* ~ *obuolỹs*) ~ *Obuolýkščiai*', *Ёдажэмь* 'Breslaujos raj. Adoměniškės kaimo kalnelis, vietos lietuvių vadinamas *Juodažemỹs*', *Ёдлавічы* 'Breslaujos raj. kaimas, vietos lietuvių vadinamas *júodela·nai'* ir *júodla·nai'* (pastarasis kilęs iš *Júodela·nai* ~ *Júodelėnai*[3], pvz., *júodla·nuos g'ī.mus mamů.t'e·* ir *àš*; dėl *júodla·nai* < *júodela·nai* dar plg. šių vietų lietuvių *štó·* < *šitó·* 'šioji')'; *Ёдлóўскія* 'Juodelėnų kaimo gyventojai', *Пóдзішкі* 'Breslaujos raj. Petkūniškės kaimo kalnelis, vietos lietuvių vadinamas *púodz'iš'k'e·* ~ *Púodiškė*' [5, p. 173, 174, 186, 188; 6], *Ёдупка* 'Šalčininkų raj. Akmenỹnės kaimo upelis' < lie. *Júodupė* 't.p.' [7], *Абóлішкі* 'Baranavičių raj. kaimo ir lauko vardas', plg. lie. *Obelìškiai* 'Rokiškio raj. kaimas', dar plg. lie. *obuolỹs* [8, c. 13], *ІóткІшкі* 'Varanavo raj. kaimas', plg. lie. *Júodkiškiai* 'Ukmergės raj. kaimas', *Крóнішкі* 'Breslaujos raj. kaimas', plg. lie. *Kruõpiškis* 'Utenos raj. viensėdis' [9, c. 21, 23], *Лóша* 'Ašmenos intakas prie Gervėčių, vietos lietuvių vadinamas *Aluošà*, *Aluošià* [10, p. 219][4], *подзíнка* 'puodynė' < lie. *puodỹn*[*ė*] 't.p.' + sl. *-ka* [1, т. 4, c. 33; Juod.; Laip.; Mag.; Rak.; Skrud.], *слóксня*, *слóкшня*, *слóкшына*, *слóкшыня* 'karna' < lie. *slúogsna* 't.p.' [13, c. 388; 14, p. 189; dar plg. 15, s. 349; 16, c. 50], *Ужолíі* 'Varanavo raj. miškelis ir kelias, vietos lietuvių vadinami *u·žuolìjo·s* (plg. ten tariamą *ú·žuolas* ~ *ąžuolas*) ~ *Ąžuolìjos*' [8, c. 240; 17] ir kt. Toks lie. *uo* virtimas sl. kalbose, K. Būgos tvirtinimu [3, т. 1, p. 229], – baltarusių fonetikos reiškinys, prasidėjęs XVI a. pradžioje. Šis dėsnis, kaip rodo kai kurių br. šnektų lituanizmai, vietomis tebesiformuoja ir dabar.

Kad lietuviškų žodžių *-(i)uo-* lietuviškai pramokusių slavų lūpose lengvai virsta *-(i)o-*, gerai rodo ir toks jų lietuviškų žodžių tarimas, kaip *dóna* < *dúona*, *dót* < *dúoti*, *póla* < *púola*, *prausiós* < *prausiúosi*, *sólose* < *súoluose*, *važiót* < *važiúoti* ir kt., plg. dar le. *pabucok* 'pabučiuok' < lie. tarm. *pabucúok*, *važok* 'važiuok' < lie. tarm. *važúok*, *dos'u* < lie. *dúosiu* [15, s. 351, 352].

---

[3] Kad *Ёдлавічы* tikrai nieko bendra neturi su le. *jodla* 'eglė', gerai rodo šiose apylinkėse vartojama baltarusių šnekta, kurioje *ẽglė* vadinama *élka*, o *kadugỹs* – *яглéнец* < lie. tarm. *jẽglis* ~ *ẽglis*.

[4] Dėl br. *Лóша* (< lie. *Aluošià*) žodžio pradžios *a* nukritimo plg. jų *бяркулёз* (< *тубяркулёз*) 'tuberkuliozė', *лáдка* (< *слáдка*) 'saldu' [1, т. 1, c. 260; т. 2, c. 630] ir kt. Upėvardis *Лóша* < *Aluošià*, o šis yra kilęs iš šaknies *al-*, plg. *alẽti* 'tekėti', 'bėgti', ir priesagos *-uoša*, *-uošia* [11, p. 206].

Čia pateikiamas lituanizmų *(i)uo* virtimo sl. kalbose į *(i)o* dėsnis galėtų tikti patikslinant ir Aukštutinio Padnieprio upėvardžio *Лóша*, laikomo baltizmu [12, c. 194], lietuvišką šaltinį. Jis taip pat galėtų būti ta pati lie. *Aluošià*, kaip ir tos pat darybos br. *Лóша* < lie. *Aluošià*.

Daugumo kitų lietuviškų žodžių fonetika ir daryba, stipriai paveikta baltarusių šnektų įtakos, yra daug labiau nuo lietuvių kalbos fonetikos nutolusi, kartais beveik neatpažįstamai, neretai nereguliariai pakitusi. Tuo dažniausiai ypač pasižymi senesni lietuviški skoliniai, pasitaikantys baltarusių šnektose, labiau nutolusiose nuo lietuvių ir baltarusių šnektų dabartinių kontaktų zonos, bei pavieniai lituanizmai, dažniausiai pasitraukę į pasyvųjį baltarusių leksikos fondą. Tai galbūt geriausiai rodytų kartais palyginti gausūs to paties lietuviško skolinio variantai, pasitaikantys skirtingose br. šnektose, plg. kad ir lituanizmų *buřbulas*, *paĩsyti (paisýti)*, *pleiskãnės*, *skerstùvės*, *svirtìs (svìrtis*, dz. *svìrsnia)* ir kai kurių kitų būdingesnius subaltarusėjusius variantus: *buřbulas*>*бýрбулка*, *бýрбалка*, *бýрбалька*, *бурбóлька*, *бýрбалтка*, *бýльбатка*, *бýрдаўка* ir kt. [1, т. 1, с. 201, 236, 237, 241–243]; *paisyti*> *пóйсаць*, *бóйсаць*, *пóйсаваць*, *пóльсаваць*, *пóясаваць*, *пульсавáць* ir kt. [1, т. 1, с. 202; t. 4, с. 36–37, 45, 186]; *pleiskãnės*>*пласкóні*, *пласкóнні*, *пласкóнне*, *паскóні*, *паскóнне*, *плóскуні*, *плóскання*, *плóскунькі*, *пóсканя*, *пóсканні*, *плóскунь*, *плóскань*, *пласкýнькі*, *пласкуні́*, *пласканя́*, *пласканíна*, *пласкунькí*, *паскані́*, *пасканя́*, *пасканíна* ir kt. [1, т. 3, с. 529–530; т. 4, с. 53; 2, с. 435; 18, карта № 283]; *skerstùvės* *скярстýлі*, *скярстýля*, *скарстýлі*, *сквярстýля*, *скярстá*, *сквярсты́*, *сквярстá*, *сквярстýнне*, *скверты́*, *скярэ́ная* ir kt. [1, т. 4, с. 441, 446, 471]; *svirtìs (svìrtis*, *svìrsnia)*>*сверць*, *сверсць*, *свíршня*, *вíршня*, *швершня́*, *швíршня*, *свíр*, *асвір*, *аўсвéр*, *сівірня́* ir kt. [1, т. 1, с. 106; т. 4, с. 386, 395, 396–397; т. 5, с. 475]; *greĩtpolkė* 'pasiutpolkė'>*грэ́цпóлька* [1, т. 1, с. 495]; *jùdrė* 'linų piktžolė'>*юдрыца*, *лютрыца* [1, т. 5, с. 540]; *liùrba* 'stora skiedra'>*люрба*, *нýрба*, *рýльба*, *рульбіна́* [1, т. 2, с. 705; т. 4, с. 314], *suktìnis* 'toks šokis'>*сюпты́нь* [1, т. 5, с. 62]; *šalavijà*>*шалаўя́* [1, т. 5, с. 453]; *šeltuõ*>*шаламя́нь*, *шаламя́*, *шаламя́ць* [1, т. 5, с. 452]; *šutaujà*>*шуя́* [1, т. 5, с. 512] ir kt.

Taigi br. šnektose susiduriama su palyginti nemažu kiekiu žodžių, kurių fonetinis skambėjimas daugiau ar mažiau primena lietuviškus žodžius ir semantika tapati ar artima atitinkamų lietuviškų žodžių semantikai. Vadinasi, kai kurie br. šnektų neatpažinti lituanizmai savo fonetikoje iki šiol neretai slepia dar neatskleistus dėsnius, leidžiančius tokį svetimžodį pripažinti lituanizmu.

Kai kurių tokių neabejotinų lituanizmų fonetika rodo, jog vietoj jų dvibalsio *uo* kai kur baltarusių šnektose turimas vienbalsis *a*, pvz., *габá* 'guoba'<lie. *gúoba* [20, t. 3, c. 7], plg. dar ir kitus jos giminaičius, pasitaikančius baltarusių, taip pat lenkų šnektose, pvz., br. *габ*, *габíна*, *гáбы*, *габы́* [1, т. 1, с. 397; 5, с. 303], le. *gab*, *gabina* [21, s. 788], plg. dar *Гапкí* 'bala ir krūmokšniai' [8, c. 55]<lie. *Gúobos*, *Gúobės* 'ganyklos vardas' < *gúobos*. Atvejų, kai tokio skolinio kamieno *uo* vietoje br. šnektose yra *a*, pasitaiko ir daugiau. Jie neretai tinka būti raktas atpažinti ir kai kuriems kitiems, baltizmais įtariamiems, br. šnektų žodžiams.

Lie. *uo*>br. šnektose *a* dėsniui yra paklususios br. *антарáпласці* 'pašukos' < lie. tarm. *antarãpluoštės* 't.p.' [1, т. 1, с. 82] bei *падзíнка* 'puodynė' [18, с. 822] < lie. *puodỹnė*.

Taikant dėsnį lie. *(i)uo*>br. šnektose *(i)a* greičiausiai lituanizmu laikytina ir leksema *я́джаль* 'tokia balų žolė' bei palyginti gausūs kiti tos pat šaknies ir reikš-

mės jos fonetiniai bei darybiniai perdirbiniai – *я́джэль, я́жэль, я́ждаль* (< dėl metatezės iš *я́джаль*), *я́жджаль, я́жджыль, я́жджэў, я́жджар, я́жджыр* ir kt. [1, т. 5, с. 174, 333, 550–551]. Tai greičiausiai sudurtiniai žodžiai. Lietuviškas jų šaltinis pagal fonetiką ir semantiką galėtų būti tos pačios reikšmės leksema *júodžolė* 'tokia pelkių vaistažolė', plg. dar *júodšaknė* 'miškinė sidabražolė'.

Šios fonetikos lituanizmų pasitaiko vienur kitur ir br. šnektų vietų, taip pat asmenų varduose, pvz., *Абалíкшта* 'pvd'. [19, c. 15], dar plg. *Аболíкшчы* 'Breslaujos raj. kaimas, vietos lietuvių vadinamas *a·buol'í·kščai* ~ *Obuolýkščiai*' [5, p. 174]; *Абалíшкі* 'Varanavo raj. kaimas' [9, c. 12], plg. br. *Абалíкшчы*; *Абаль* 'pvd.' [19, c. 15], dar plg. lie. *obuolỹs*; *Едагалі* 'Breslaujos raj. kaimas' [9, c. 91] < *Ядагалі* (dėl žodžio pradžios *a* prieš *j* priešakėjimo), plg. lie. *Juodžgalỹs* 'Anykščių raj. kaimas'; *Едаклані* 'Astravo raj. kaimas' [9, c. 54] < *Ядаклані*, plg. lie. *Júodaklonis* 'Trakų raj. kaimas', *Едакляны* 'Ašmenos raj. kaimas' [9, c. 42] < *Ядакляны*, plg. *Едаклані*; *Едзі* 'Smurgainių raj. kaimas' [9, c. 91] < *Ядзі*, plg. lie. *Júodžiai* 'Anykščių, Jonavos ir kt. raj. kaimai' ir kt.

Visai taip pat dvibalsis *uo* yra išvirtęs į *a* ir vieno kito į br. šnektas patekusio latvizmo. Štai br. *гарус* 'juodasis garnys', kaip etimologai spėja, gali būti kilęs iš la. *guoris* 'garnys, gužutis' [20, т. 3, с. 66].

Dėsnis, pagal kurį baltizmų *uo* br. šnektose pavirsta į *a*, atitinka baltų-slavų bendrybių atliepimo dėsnį, visiškai su juo sutampa, plg. lie. *dúoti* ir br. *даць*, lie. *gúoba* ir br. *габá*. Šių dviejų dėsnių visiškas sutapimas, kaip pavyzdžiai rodo, yra realiai egzistuojantis, tačiau, mūsų nuomone, greičiausiai tik atsitiktinai sutampa. Pripažindami jį baltų-slavų bendrybių dėsniu, kalbininkai netaiko jo slavų baltizmams atpažinti [22, s. 265]. Iš tikrųjų br. lituanizmų kamieno *a* atliepimo lie. *uo* dėsnis yra susiformavęs galbūt ir vėliau už baltų-slavų bendrybių *uo*: *a* dėsnį ar savarankiškai, nepriklausomai. Pamatas jam atsirasti galėtų būti dvi priežastys. Pirmiausia lie. *uo* > br. *a* greičiausiai nekirčiuotas, pvz., *габá* < *gúoba*, *габы* < *gúobos*. Vėliau šis *a* galėjo būti apibendrintas ir kirčiuotas. Tačiau yra atvejų, kai kalbamas tokio skolinio skiemuo yra tik kirčiuotas. Čia galbūt galėjo pasitarnauti balsio *uo* tarimas *ua*/*va* (plg. ir dabar kai kur pietinėse Lietuvos šnektose tokį tarimą: *dụáda* ~ *dúoda*, *dụána* ~ *dúona*, *glụáksnis* 'gluosnis', *kụãdas* ~ *kuõdas*, *šlụáta* ~ *šlúota*, *vụága* ~ *vúoga* 'uoga' ir kt. [23, p. 234–236; 24, p. 77, žemėl. Nr. 66][5], plg. dar atvejus, kai iš *ua* yra kilęs kai kurių lie. ir la. šnektų žodžio kamieno dvibalsis *uo*, pvz., lie. tarmių *apuolùs* 'apvalus', la. *apuols* (< *apvalas*) ir kt. [25, p. 276; 26, p. 18; 27, p. 37]. Šiuo atveju junginio *ua* pusbalsis *u* dėl prieš einančio priebalsio asimiliacijos turėjo išnykti (*šlụáta* > **šlâta* ir pan., plg. **apynỹs* < *apvynys* ir kt.), o, likęs vienas, *ā* bus sutapęs su baltų senuoju *a·* (plg. *šlá·ta* ir *brá·lis*). Taip atsitikus, skirtingos kilmės balsio *a·* tarimas galėjo visiškai sutapti, ir toks baltų *a·* baltarusių (ir kitų slavų) baltizmams galėjo duoti vienodą atitikmenį, balsį *a*, plg. br. *габ*, le. *gab* < lie. **gábas* < *gụábas* < *gúobas* ir br. *марляўца* 'terliotis' [Kaun.] < lie. **terliãtis* ir kt. Iš čia matyti, jog baltų *uo* virtimas br. *a* bus buvęs netiesioginis, galėjęs vykti per baltų tarmių *ua*/*va* pakopą. Ryšium su tuo lie. *uo* > *br.*

---

[5] Tokio tarmiško lie. *ua* tarimo plotas seniau galėjo būti didesnis.

a dėsnis galėtų atspindėti lie. tarmių dvibalsio *uo* per *ua* raidos etapą. Nors jis kalbininkų iki šiol nepripažįstamas, bet yra neginčijamas faktas, galėjęs susiformuoti tuo laiku, kai baltų senasis *a·* buvo sveikas [dar plg. 3, т. 1, p. 228].

Pasitaiko atvejų, kai subaltarusėjusių lituanizmų žodžio kamieno *uo* būna išvirtęs į jų *y*. Tokių baltizmų tarpe akivaizdžiausias slavų *арýд*. Baltiška jo kilmė visuotinai pripažinta [28, s. 17–18; 29, c. 90][6]. Neabejotinas šios fonetikos lituanizmas yra ir pačiame Lietuvos pasienyje, kur lie. kalba dar neužgesusi, vartojamas sudurtinis br. žodis *антарáплусці* 'pašukos' (< lie. tarm. *antarã·plu̯as't'ė·s*< *antarãpluoštės* 't.p.' [1, т. 1, 82; 14, p. 189; 16, c. 61]. Šio vokalizmo lituanizmai yra ir br. *áгрусть*, *ягрýст*, *я́грус* 'agrastas' [16, c. 97; 30, c. 131]<lie. tarm. *agruozdas*. Ir br. *бужáлна* bei *бужáлка* 'spragilo galva' [1, т. 1, c. 235; Sud.] – tikri lituanizmai, atsiradę iš lie. *buož-* šaknies žodžių – *búožė*, *buožė̃*, *buožė̃lė* 'spragilo galva'. Tokio pat vokalizmo yra ir br. lituanizmas *гýжалкі* 'buožgalviai' [1, т. 1, c. 498], kuriam pradžią davė lie. *búožgalv*[*iai*] ir br. priesaga *-ki*>**бóжгалвкі*. Lituanizmui toliau baltarusėjant, pradinis jo *б* dėl sprogstamojo *г* (dėl–*галвкі г*) tolimosios regresyvinės asimiliacijos išvirto į *г*, ir **бóжгалвкі*>**гóжгалвкі*. Palaipsniui **гóжгалвкі* atsisakė sunkiai ištariamų priebalsių *-жг-* (>*-ж-*) ir *-лвк-* (>*-лк-*) samplaikų, sutamsino šaknies *o* iki *y* ir tuo būdu, smarkiai aptemdęs savo etimologinį ryšį su lie. *búožgalviai*, išsirutuliojo iki dabartinio *гýжалкі*. Kitas šio vokalizmo lituanizmas yra *клýня*/*клю́ня* 'trobesys javams krauti' [1, т. 2, c. 480–481; 18, c. 791–797, карты № 235, 236], kilęs iš lie. *klúonas*, dar plg. br. *Клýнішча* 'vieta tarp namų ir pievų' [8, c. 118]<lie. *kluonienà* 'pieva prie klojimo'.

Greičiausiai lituanizmai yra ir *стулíнда*, *сталíнда* 'kas kur lindi, kas susitraukęs' (pvz., *Стулíнда – хто хóдзя стулíўшыся*; *I гэ́та стулíнда пашлá ў я́гады*;; *Пашлá стулíнда* (apie katę) [1, т. 4, c. 613]. *Ах ты сталíнда гарбавáты*; *Сталíнда прышла*, *худзíзна такáя*) [V. Baj.], savo fonetikoje slepiantys lie. *uo*>br. *y* (ir *a*) dėsnį. Abu šie žodžiai, kaip matyti iš jų darybos,– sudurtiniai. Pirmieji jų dėmenys yra *стул-* ir *стал-*, o antrasis abiejų jų – *лінда*. Pagal lie. *uo* virtimo br. šnektose *y* (ir *a*) dėsnius, pirmuosius jų dėmenis yra pamato kildinti iš vienos, iš **стуол-* šaknies. Lietuviškas jos fonetinis ir semantinis šaltinis būtų *stuolỹs* 'stuobrys' (neutralioji pastarojo reikšmė skolinyje metaforizuota). Fonetiškai skirtingų vienareikšmių *стул-* ir *стал-* variantų buvimas gretimose br. šnektose rodytų, jog jie abu galėjo būti pasiskolinti ne vienu metu. Antrasis kalbamųjų leksemų dėmuo – *лінда* greičiausiai visas lietuviškas, plg. *lìnda* 'kas kur lindi'.

Analogiškos fonetikos yra ir lituanizmas *стýма* 'stuomuo, stotas, figūra' (pvz., *Од жóнку ўзяў: ні харáства́, ні стýмы*) [2, c. 463; 4, p. 195]. Jo lietuviškas

---

[6] Pastaruoju metu baltarusių etimologai abejoja lietuviška *арýд* kilme. Įtarimą keliąs ne taip retas jo pridėtinis *г* (*гарýд*) ir senojoje br. kalboje pasitaikantis *орýд*. Dėl to *арýд* jų lyginamas su ru. *орýдниця* 'ginklų sandėlis', kartu spėliojant „*ці не орýдий*" [20, т. 1, c. 152]. Iš tikro pridėtinis *г* ar žodžio pradžios *о* vietoj *а* yra pačių br. šnektų papildomi dalykai prie lituanizmo *арýд*. Ir abi šios *арýд* ypatybės nė kiek negriauna jo lietuviškos kilmės.

šaltinis yra *stuom-* kamieno žodis, plg. *stuomuõ*. Tačiau *стýма* galūnė rodo, jog jai pradžią galėjo duoti ir lie. tarminė forma **stuoma*, plg. dar *stúomas* 'stuomuo'.

Lie. *uo* > br. *y* yra paklusę ir vietovardžiai *Губíн* 'miškelis Varanavo raj., vietos lietuvių vadinamas *Guobýnas*'; *Губíнакель* 'kelias per miškelį Varanavo raj., vietos lietuvių vadinamas *Guobýnakelis*' [17], *Юдайчяй* 'Breslaujos raj. kaimas' [9, c. 78] < lie. *Juodáičiai* 't.p.', taip pat *Губейкі* 'Lydos raj. (BTSR) kaimas' [9, c. 69] < lie. *Guobeikiai*.

Lie. *uo* > sl. *y* yra paklusę ir kai kurie senųjų slavų dokumentų lietuviški vietų vardai, pvz., *Віжуны* < *Výžuonos*, *Opulie* < *Apuõlė*, *Шалтуна* < *Šaltuonà*, *Юдки* < *Juodkys* ir kt. [3, t. 1, p. 229; 22, s. 265][7].

Dėsnis, pagal kurį lietuviško žodžio *uo* baltarusių šnektose atliepia *y*, yra visai analogiškas tokių lietuvių ir baltarusių bendrybių fonetikai, kaip lie. *duõbti*: br. *дубíца* 'duobta valtis', lie. *lúobas*: br. *луб* 'karna', lie. *luostas* 'sluogsnis': br. *лусóк* 'gyvatės išnara', lie. *úostas*: br. *вýсце* ir kt. bei fonetikai tokių baltų skolinių iš baltarusių, kaip lie. žem. *puokaĩ* < *nyx* ir kt. [31, p. 190], la. *bļoda* 'dubuo' < *блюда*, *doma* 'mintis' < *дýма*, *skop* 'šykštus' < *скуп* ir kt.

Tokį vokalizmo tarpusavio atliepimą baltų ir slavų kalbose K. Būga laiko vykusiu prieš XI a. [3, t. 3, p. 497].

Baltarusių šnektose vartojami lietuviški skoliniai, kaip jų vokalizmas rodo, tik pasiskolinti dar kurį laiką nekinta ir aiškiai leidžia atpažinti šaltinį. Vėliau, derindamiesi prie br. kalbos fonetinės sistemos, jie pradeda prarasti tuos lie. vokalizmo elementus, kurie nepatogūs br. kalbai, verčia juos br. šnektoms patogesniais garsais. Visų pirma šiuo atveju siaurėja lie. *a* (vienas ir dvigarsiuose) ir virsta *o*. Ypač yra pakitęs lie. dvibalsis *uo*. Kaip pavyzdžiai rodo, jis skoliniuose yra supanašėjęs su trimis baltarusių balsiais. Nepakitęs *uo* bėra išlaikytas tik pačiose pakraštinėse su Lietuva baltarusiškai kalbančiose vietose, kur dar mokama ir lietuviškai (pvz., *apýod* < *arúodas* Āpso, Gervėčių ir gretimos apylinkės), kitur jis suvienbalsėjęs. Skoliniuose, paskolintuose po XVI a., lie. *uo* išvirtęs *o* (pvz., *akóma* < *akúotas* ir kt.), XIII a. siekiančių skolinių *uo* greičiausiai per lie. tarmių *ua* pakopą yra išvirtęs *a* (pvz., *габ* < *gúobas* ir kt.). Pastarasis dėsnis dėl savo atsitiktinio sutapimo su baltų-slavų bendrybių dėsniu *uo*: *a* (pvz., *úoga*: *ягода*) kalbininkų iki šiol nebuvo pripažįstamas, tačiau, kaip pavyzdžiai rodo, yra objektyviai egzistuojantis. Skolinių, paskolintų prieš XI a., *uo* yra išvirtęs *y* (pvz., *apýd* < *arúodas*). Šis dėsnis visiškai sutampa su kai kurių lie. ir la. skolinių iš sl. kalbų fonetika (plg. lie. žem. *puokaĩ* 'pūkai' < br. *nyx* 't.p.', la. *doma* 'mintis' < sl. *дýма* ir kt.) bei su dėsniu, charakteringu baltų slavų bendrybių fonetikai (plg. lie. *lúobas*: slavų *луб* ir kt.).

Atskleistieji lituanizmų vokalizmo dėsningumai yra, mūsų nuomone, gana patikimas raktas tolimesnei šios fonetikos skolinių baltarusių šnektose paieškai.

---

[7] Senuosiuose slavų dokumentuose užrašytas Mindaugo laikų pilies vardas *Вороута* [3, t. 1, p. 131–136] rodytų, jog tikroji lietuviška jo forma galėjo būti **Varuota* (lie. *a* > sl. *o*, dvibalsis *uo* čia dar sveikas, tik greičiausiai dėl lietuviškai menkai mokančių to meto metraštininkų parašytas *oy* vietoj *yo*).

Э. ГРИНАВЕЦКЕНЕ, Ю. МАЦКЕВИЧ

НЕКОТОРЫЕ ФОНЕТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЛИТУАНИЗМОВ В БЕЛОРУССКИХ ГОВОРАХ

Резюме

Литуанизмы белорусских говоров в начале заимствования не подвергаются влиянию белорусской фонетики, что позволяет сравнительно легко установить их источник, напр., *гáкты* 'передняя часть саней' < лит. *gãktos* 'тж.', *лаўж* 'куча хвороста' < лит. *láužas* 'тж'. (Малькуны Игналинского р-на ЛитССР). Приспосабливаясь к белорусской фонетической системе, такие заимствования постепенно теряют те элементы литовского вокализма, которые отсутствуют в белорусском языке, и таким образом славянизируются. Славянизирование более очевидно в сужении литовского монофтонга *а* и первого компонента дифтонгов, которым является этот монофтонг, и в превращении его в монофтонг *о*, напр., *гóхты* < лит. *gãktos*, *кóйрачка* 'левша' < лит. *kairỹs* 'тж.', *лоўж* < лит. *láužas*, *бóмбля* 'прыщ' < лит. *bamblỹs* 'любое утолщение', *шкілёнда* < лит. *skilándis* и др. Славянизированию поддается и остальной вокализм литуанизмов. Отмечено, что лит. дифтонг *uo* в зависимости от времени заимствования уподобляется трем белорусским гласным. В заимствованиях из литовского позднее XVI в. он превратился в монофтонг *о*, напр., *акóта* 'ость' < лит. *akúotas* 'тж.' и др. Данное превращение имеет место и в наши дни, напр.: *Ёдажемь* 'название горки в Браславском р-не БССР' < лит. *Júodažemỹs* 'тж.' и др. В заимствованиях позднее XIII в. литовский дифтонг *uo* превратился в *а*, и это случайно совпало с законом, характерным для балто-славянских общностей, ср.: *гáб* 'ильм' < лит. *gúobas* и блр. *даць*: лит. *dúoti*. В более ранних литуанизмах лит. дифтонг *uo* превратился в *у*, что совпало с двумя известными законами, первый из которых характерен для древнейших славянских заимствований в балтийских языках (ср. блр. *аруд* 'закром' < лит. *arúodas* 'тж'. и блр. *пух* > лит. жем. *puokaĩ*), второй — для древнейших балто-славянских общностей (ср. еще блр. *луб* 'лыко': лит. *lúobas* 'тж.').

Исследуемые в статье закономерности приспособления литовского вокализма к белорусской фонетической системе являются, как нам представляется, заслуживающим доверия ключом для дальнейших поисков литовских заимствований в белорусских говорах.

E. GRINAVECKIENĖ, J. MACKIEVITSCH

ZUR PHONETIK EINIGER LITUANISMEN IM BELORUSSISCHEN

Zusammenfassung

Im vorliegenden Artikel untersucht man die belorussischen Lituanismen mit den Wurzeln *о(ё)/а(я)/у(ю)*, die aus den litauischen Wörtern mit Wurzel *(i)uo* entstanden sind.

LITERATŪRA

1. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча. Мінск, 1979—1986. Т. 1—5.
2. **Сцяшковіч Т. Ф.** Слоўнік гродзенскай вобласці. Мінск, 1983.
3. **Būga K.** Rinktiniai raštai. V., 1958—1961. T. 1—3.
4. **Grinaveckienė E.** Lietuviškos kilmės leksika Lietuvos paribio baltarusių šnektose // Lietuvių kalbos specialioji leksika. V., 1983. P. 182—204.
5. **Grinaveckienė E.** Kai kurios Apso tarmės būdingesnės ypatybės // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai, A serija, 2(9). V., 1960. P. 173—191.
6. Júodelėnų šnektos (Ёдлавічы, Breslaujos raj. BTSR) 1977 m. ekspedicijos užrašai, turimi E. Grinaveckienės.
7. Akmenýnės šnektos (Šalčininkų raj. LTSR) 1982 m. ekspedicijos užrašai, turimi E. Grinaveckienės.

8. Мікратапанімія Беларусі. Мінск, 1974.
9. **Бірыла М. В., Ванагас А. П.** Літоўскія элементы ў Беларускай анамастыцы. Мінск, 1968.
10. Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas. V., 1963.
11. **Vanagas A.** Lietuvos TSR hidronimų daryba. V., 1970.
12. **Топоров В. Н., Трубачев О. Н.** Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. М., 1962.
13. **Гринавецкене Е. Й., Ковальчук И. П., Мацкевич Ю. Ф., Романович Е. М.** Северо-западные белорусские говоры литовского пограничья // Балто-славянский сборник. М., 1972. С. 377–393.
14. **Гринавецкене Э., Мацкевич Ю. Ф., Романович Е. М., Чеберук Е. И.** Бытовая лексика литовского происхождения в Западной Белоруссии // Lietuvių terminologija. V., 1975. P. 163–195.
15. **Zdancewicz T.** Litewskie elementy słownikowe w gwarach polskich okolic Sejn // Linqua Posnaniensis. Poznań, 1960. T. 8. S. 333–352.
16. **Лаучюте Ю. А.** Словарь балтизмов в славянских языках. Л., 1982.
17. Senųjų Smilgìnių šnektos (Старые Смільгіні, Varanavo raj. BTSR) 1973 m. ekspedicijos užrašai, turimi E. Grinaveckienės.
18. Дыялекталагічны атлас беларускай мовы. Мінск, 1963.
19. **Бірыла М. В.** Беларуская антрапанімія. Мінск, 1969.
20. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Мінск, 1978–1985. Т. 1–3.
21. Słownik języka polskiego ułożony pod redakcją Jana Karłowicza, Adama Kryńskiego, Władysława Niedźwiedźkiego. Warszawa, 1900. T. 1.
22. **Skardžius P.** Russisch-weissrussisches дякло (дзякло) und litauisches *duoklė* // Linqua Posnaniensis. Poznań, T. 7. S. 265–270.
23. Lietuvių kalbos tarmės (Chrestomatija). V., 1970.
24. Lietuvių kalbos atlasas. Fonetika. V., 1982. T. 2.
25. Lietuvių kalbos žodynas. V. 1968. T. 1.
26. **Endzelynas J.** Baltų kalbų garsai ir formos. V., 1957.
27. **Jonaitytė A.** Palatvės vakarų aukštaičių nedėsningos fonetikos žodžiai ir jų kilmė // Leksikos tyrinėjimai. V., 1972. P. 31–41.
28. **Fraenkel E.** Litauisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg-Göttingen, 1955–1962.
29. **Фасмер М.** Этимологический словарь русского языка. М., 1964. Т. 1.
30. Матэрыялы для слоўніка мінска-маладзечанскіх гаворак. Мінск, 1974.
31. **Grinaveckis V.** Žemaičių tarmių istorija (Fonetika). V., 1973.